

Anmeldelser

KNUD MICHELSEN, SØREN HARNOW KLAUSEN & GERT POSSELT (red.): *Filosofisk leksikon*. Den vestlige verdens erkendelsesteori, metafysik, etik, logik, videnskabsteori og samfundstænkning. København 2008, Gyldendal. 528 sider. 499 kr.

Gyldendal har udsendt et stort filosofisk leksikon i ét bind med en målgruppe ud over filosofernes egen kreds. Danmark har længe måttet klare sig med Politikens udmærkede lille håndbog om samme emne, i de senere år suppleret med forskellige oversigter inden for større fagområder. Virkeligt interesserede kan altid ty til fremmedsprogede udgivelser og klassiske filosofiske oversigtsværker, men aktive forskere og studenter har ofte brug for et alsidigt, dansk filosofisk handleksikon. Hvis man ikke skal blive for skæv i hovedet, er det rart at have nogle at vælge imellem, og det har vi nu.

Bogen er redigeret af Knud Michelsen, Søren Harnow Klausen og Gert Posselt, og fødslen har tilsyneladende ikke været let. Arbejdet startede oprindeligt hos forlaget Høst & Søn, og redaktionen blev fra 2000 til 2003 varetaget af Michelsen med bistand fra Klausen. Efter at Gyldendal overtog projektet, er værket frem til 2008 redigeret færdigt af Posselt. Alle tre redaktører er også bidragydere, dog tegner Michelsen sig for både mange og vigtige artikler. En del artikler er genbrug fra Nationalencyklopædien. Det oplyses ikke, om der undervejs har været større uenigheder om, hvad leksikonet skulle rumme, og hvori synspunkterne har bestået, men at dømme efter resultatet har processen ikke været nem. For brugerne er det vigtigste dog, at det er lykkedes at få bogen på gaden trods mindre skønhedspletter.

Hensigten med *Filosofisk leksikon* er ikke kun at lave en traditionel håndbog, men også at se filosofiske problemstillinger i forhold til samfundsspørgsmål og til mange af de fagvidenskaber, der beskæftiger sig med den menneskeskabte verden i fortid og nutid. Det er ikke lidt, men intentionen er god og fortjener anerkendelse. For at ideen skal synke ind, har Frederik Stjernfelt og Vincent F. Hendricks også skrevet en indledning med titlen *Filosofi og Tværvidenskab*. Det er dette perspektiv, der gør bogen interessant for en større kreds.

Leksikonets større artikler er på et par spalter i stort format og med pænt mellemrum mellem linjerne, hvad der giver behagelig læsning. Helt små opslag fylder kun få linjer. Leksikonets mest omfangsrige artikel er vist opslaget om Nietzsche, som fylder tre og en halv spalte. Værkets basis udgøres af artikler om de store filosoffer, grundlæggende begreber og filosofihistorie i bred forstand. Mange begrebspræsentationer har dog mest karakter af smagsprøver, da det er umuligt at præsentere en nogenlunde udtømmende oversigt i en bog af denne størrelse.

Det vil sige, at læseren kan finde informative og ret helstøbte præsentationer af fx *Aristoteles*, *Descartes*, *Kant*, *Hegel*, *Wittgenstein* eller *Rorty* foruden artikler om bl.a. *logik* og *etik*, det *kategoriske imperativ* og *idealisme* samt *bevidsthedstænkning* og *strukturalisme*. Dette er venteligt af en håndbog som *Filosofisk Leksikon*, og læseren guides godt rundt i den vestlige verdens tænkning. Denne del af opgaven er løst overbevisende. Her er også mange gode forlæg at skele til i både hjemlige og udenlandske værker. Mange artikler er meget veldisponerede og indholdsmættede, hvorimod andre kunne trænge til mere redaktionel tugt og kærlighed. Den slags kan der imidlertid gøres noget ved.

Der er i alt over 1300 opslagsord at botanisere i, skrevet af 62 forskellige danske fagfolk. Ved den første gennembladning nikker læseren anerkendende til meget, som måske er læst før, men som nødvendigvis også må med i et leksikon af denne art. Samtidig glædes man over det, som sædvanligvis ikke findes i et filosofileksikon, fx opslagsord som *dannelse*, *kunstig intelligens* og *race*. Det er betænksomt af redaktionen, at læseren fx kan slå *diagram* op og få en kort og sober forklaring, men at gå så langt ned i et enkelt fags metodiske værktøjskasse, at vi også får en definition på *kontrolgruppe*, er måske vel flot. Føres denne eftersøgning af definitionen af specielle begreber over i filosofiens verden, findes mange korte opslag, der nærmest virker uforståelige for ikke fagfolk. Filosoffer vil sandsynligvis mest søge information om specialbegreber i større og mere specialiserede værker, og pladsen i *Filosofisk leksikon* kunne måske bedre anvendes til bredere begreber fra fagvidenskaberne, som der til gengæld ikke er for mange af.

Det virker forfriskende, at det tidstypiske fænomen *økofascisme* er omtalt, men måske kunne det bedre præsenteres under et bredere opslag, der sammenfattede det moderne samfunds teknokratiske tendenser. Den nyere historie har fostret adskillige sammensatte begreber med fascisme eller socialisme som sidste led. Det er udmærket, at man kan læse om moderne *højreradikalisme* og *kulturradikalisme* fra særligt

mellemkrigsårene, men hvorfor findes der ikke en tilsvarende artikel om den 100 år gamle kultur- eller nationalkonservatisme?

Hvad personopslagene angår, er de mere kendte filosoffer og samfundstænkere pænt dækkede. Man kan nogle gange undre sig over, at redaktionen også har fundet plads til mange skribenter uden for denne kreds, som på en eller anden måde har ytret sig om samfundets indretning. Udmærkede engagerede forfattere som *Canetti* og *Enzensberger* er med, men hvorfor ikke en så klassisk, litterær samfundsdebattør som Dostojevskij, for ikke at tale om den indflydelsesrige amerikanske superliberalist Ayn Rand? Der er vist stor tolerance over for danske samfundstænkere, inklusive arkitekten *Poul Bjerre* og hans ikke realiserede Krejbjerg-projekt. Måske kunne en så formodet bredt interesseret læzerskare bedre henvises til Nationalencyklopædien.

Derudover forekommer en perlerække af opslagsord, som de vestlige samfund og deres lærdomsdiscipliner har udviklet og behandlet gennem tiden. I spredt orden kan nævnes *kapitalisme, solidaritet, intelligent design, integration, globalisering, fascisme, evolution, videnskabssociologi, alkymi, dødshjælp, tænketank* og *Uppsalaskolen* (inden for filosofi). Denne form for opslagsord fylder pænt. Meget er med, men mere kunne ønskes, alt efter hvem læseren er.

Leksikonets største udfordring ligger i at bygge videre på fundamentet af filosofiske grundbegreber samt den teoretiske tænkningens historie, og koble dette korpus til samfundets liv i almindelighed. Det vil sige teoretisk og praktisk at forbinde denne mere filosofiske del med den i bredeste forstand sociale tænkning gennem historien: Særligt de forskellige fagvidenskaber, der på forskellige måde har helliget sig beskrivelse af samfundenes karakteristika, samt præsentation af deres vigtigste analytiske perspektiver, begreber og personer. Dybest set er det leksikonets ambition at lægge vægten på de forskellige former for erkendelse af verden frem til i dag, med baggrund i mere eller mindre fælles filosofiske begreber og med bevidst inddragelse af de erkendelsestraditioner, der er udviklet inden for de vigtigste enkeltdiscipliner. Det drejer sig fx om psykologi, fysik, teologi, økonomi, litteraturteori, antropologi og historie.

Dette er prisværdigt, men også en kæmpeopgave. Og trods bogens tykkelse og store format vil der altid kun være begrænset plads til opgaven i et etbindsværk. Redaktionen har gjort et bravt forsøg på at give de forskellige fags bidrag til vor erkendelse den præsentation, de fortjener, og som oftest kun forbliver tilgængelig for en alt for snæver kreds. Alligevel må læseren konstatere, at det nok er den mere traditionelle

filosofiske og idéhistoriske del, der får lov til at brede sig mest, og som for øvrigt også bidrager med mange velturnerede bidrag.

De enkelte discipliner præsenteres under de emneområder, de dækker, som fx *historie*, *økonomi* eller *pædagogik*. Desværre leder man forgæves efter en af samfundets mest klassiske institutioner, nemlig den juridiske, og må nøjes med den halve spalte, som opslaget *lov* dækker. Det er ikke nok, særligt da artiklen først begynder med Bodin i 1576.

Når man kommer til fagdisciplinernes egne teoretisk/metodiske perspektiver og deres mest centrale begreber, virket udvalget imidlertid mindre tilfredsstillende. Først og fremmest er opslagene for få til at yde fagenes indsats retfærdighed. Desuden er det nødvendigt at få afdækket de brud i erkendelse, som de enkelte fag med mellemrum har oplevet for at forstå deres teoretiske afhængighed af filosofisk tænkning. Det er den dynamik både redaktionen og Hendricks og Stjernfelt vist gerne ser fremmet, men det forudsætter, at fagvidenskabernes (mere teoretisk prægede) historie får et større volumen. Som påpeget i indledningen er de forskellige skoledannelser inden for flere enkeltvidenskaber ofte bundet til ontologiske problemer, som ligger uden for disciplinerne selv. Derfor tvinges mere tænksomme fagfolk til selv at tage livtag med erkendelsesmæssige problemer, og alene af den grund er et i denne henseende formidlende leksikon nyttigt.

Tager man udgangspunkt i opslaget *historie*, som vil være af central interesse for dette tidsskrifts læsere, kommer knapheden på underliggende opslagsord tydeligt frem. Historie-artiklen springer forbavsende hurtigt frem til 1800-tallets kildekritiske historie som et selvstændigt videnskabsfag, men herefter får læseren ikke megen hjælp til at orientere sig i fagets mange teoretiske problemer. Diverse »bindestregshistorier« opremses, men kun mentalitetshistorie markeres med sit eget link. Endvidere linkes i artiklen til opslagene *nomotetisk/idiografisk* og til den *sproglige vending*. Noget mere uddybning gives under separatopslaget *Ranke*, hvor der er et enkelt link til historieartiklen og til *historiefilosofi*, men ikke til Hegel, Herder eller romantikken.

Under artiklen *mentalitetshistorie* bliver det oplyst, at denne er én af udløberne af *Annales*-skolen, og le Goff og Ariès nævnes. Det omtales ikke, at mentalitetshistore som analytisk perspektiv var et ret kortvarigt fænomen, som længe har været afløst af andre indfaldsvinkler. *Annales*-skolen kan slås selvstændigt op og får tildelt tre linjer, men med link til opslaget om mentalitet, som blot nævner de ovenstående to historikere, uden at fortælle, hvori uenigheden bestod forud for etableringen af tidsskriftet *Annales* i 1929.

Økonomisk historie har ingen selvstændig artikel. Den kunne ellers være en kærkommen indgang til at vise historiefagets 100 år lange indlån fra nabofagene med det formål at videnskabeliggøre den gamle *historisme* (tre linjer) – og faget i almindelighed. Dermed bliver fagets berøring med økonomi, sociologi, statistik, politologi, psykologi, antropologi og sprogteori stort set ikke berørt, heller ikke i de tilfælde, hvor mødet fik oplagte konsekvenser for faget, dets begreber og dets mere implicite ontologiske antagelser.

Opslaget den *sproglige vending* får tildelt en tredjedel spalte, men heri nævnes ikke noget om »vendingens« indflydelse på historie eller de grandiose uenigheder, den har affødt i de seneste 15 år. I betragtning af arven fra Herodot, som vel var levende til og med romantikken, og som i de senere år igen har tittet frem som fortællingens genkomst, skulle man vente at genfinde omtale af fagets klassiske rødder. Under opslaget om *narrativitet* nævnes flygtigt, at begrebet siden 1960'erne har spillet en stigende rolle i litteraturvidenskab og filosofi. Historiedisciplinen er ikke omtalt i denne forbindelse, ud over at der kort henvises til H. Whites diskussioner af det narrative.

Forsøger den interesserede at slå op under *tid* og *kultur*, får læseren god og kontant information om både tidsbegrebet og den samfundsmæssige kulturopfattelse igennem historien, men begrebernes mere præcise betydning for forståelse af historiefagets genstand og problemer nævnes ikke – og skal sikkert heller ikke kunne findes under disse opslagsord. For øvrigt er opslaget kultur vist det eneste begreb, der får tildelt hele to artikler under to enslydende opslagsord. Ingen af artiklerne nævner dog fænomenet kulturel historie.

Opslaget *historiefilosofi* løser ikke mange af problemerne. Dog kan man herfra få links til *Herder*, *Hegel*, *Marx*, *Comte*, *Spengler* og *Toynbee*, hvor adskillige omstændigheder omkring historieopfattelse omtales, men ikke specielt disciplinært.

Med al respekt for faghistorikeren Toynbee kan det være svært at forstå, at han som en af de eneste får plads i nærværende sammenhæng. Det kan vel kun forklares med hans Spengler-agtige ideer om civilisationers forløb, hvad få fagfolk imidlertid har taget notits af. At *Collingwood* og *Croce* har deres egne opslag, er mere begribeligt, om end mere praksisorienterede historikere som M. Bloch, Braudel og Ginzburg nok har haft større konsekvenser for de teoretisk/metodiske brydninger ude i forskningsmiljøerne.

Hvis man skal tage leksikonets udmærkede hensigt for pålydende, lykkes den kun delvis med hensyn til fagvidenskabernes forbindelse

med den erkendelsesteoretiske tænkning. Det kan altid diskuteres, hvor langt en redaktionel hensigt skal drives, men med historien og historiedisiplinen som eksempel synes det, som om det i hvert fald er nødvendigt at gå længere, end det er gjort. Rammen er sat op til, at det skal lykkes, men fagene og deres begrebsapparater får ikke tilstrækkelig plads, og de mere filosofiprægede artikler må nok i større udstrækning rettes mod enkeltdisciplinerne.

Meget taler for, at redaktionen fremover bør holde fast i sin gode ambition, for markedet trænger til et værk som dette. Det kræver sandsynligvis, at *Filosofisk leksikon* enten bliver et tobindsværk, eller at 10-20 % af særligt de mest filosofi-specifikke bidrag skæres bort for i stedet at give plads til den eftertragtede erkendelsesmæssige indsigt i de forskellige fags historie og i brud på tværs af disciplinerne. Filosofispecialisterne vil sandsynligvis protestere, men selv vil de slå deres særlige begreber op i større og ofte udenlandske værker. Og Gyldendal vil næppe finde leksikonets primære købere blandt fagfilosofferne. De mange aftagere skal findes blandt erkendelsesinteresserede rundt om i de forskellige fagmiljøer, og der kan *Filosofisk leksikon* blive et rigtig godt værktøj. Et sådant værk når først sit sande niveau gennem gradvis redaktionel fin-slibning. Nu er grunden lagt, og det skal vi være glade for. Der er meget at bygge på, og det skal blive spændende at følge arbejdet i kommende udgaver.

Den næste udgave kan i øvrigt også nemt vinde ved at få skiftet mange af portrætterne ud med fotos af en tidligere årgang. De største gennembrud i tænkningen er ikke kun foretaget af folk i pensionsalderen.

Palle Ove Christiansen

BENT EGAA KRISTENSEN: Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper. København 2007, Hans Reitzels Forlag. 287 sider. 298 kr.

Når en ny lærebok presenterer seg selv som »den første danske lærebog i historisk metode siden Kr. Erslevs berømte kildekritik, der i mere end 100 år har udgjort fundamentet for historie som videnskabeligt fag i Danmark« (baksideteksten), gir det grunn til minst to reaksjoner: 1) Det var jammen på tide (sett fra norsk ståsted hvor nye metodebøker er kommet flere ganger også de siste 50 årene, må jeg føye til: kan det virkelig stemme?), og 2) Da bør vi kunne vente noe nytt. Det siste